



Algemeen Handelsblad van zondag 26 maart 1922 - Ochtendblad - Tweede Blad, p. 5
[bewerking: Pauline Lunsingh Scheurleer en Marit Feld]

Reisbrieven over Aziatische kunst

XIX - Cambodja

Met de door Lion Cachet¹ architectonisch zoo bijzonder gelukkig verzorgde “Rumphius” [afb. 1],² die me begin Juli van Singapore naar Priok³ gebracht had, verliet ik begin September ons Indië via Belawan,⁴ om naar het ietwat ongere Singapore te worden “overgezet”.

Gelukkig hoefde ik in Singapore niet lang op de stokoude “Messageries”-boot, die mij naar Saigon⁵ zou brengen, te wachten. Bepaald aantrekkelijk zag het schip – de “Armand Behio”⁶ – er niet uit, zelfs voor iemand die zich in Singapore aan het naargeestige Raffles-Hôtel [afb. 2] (“Europe” was vol) te goed had gedaan. Maar ik werd in weerwil van een miserabele hut, die ik met twee allerbeminlijkste Fransche zeeofficieren en een ratelende “fan” heb moeten deelen, tòch in de goede stemming gebracht, toen de maitre d’hôtel van het schip, nadat hij den niet bepaald aanvalligen leeftijd van “Armand” had verklapt, er gemoedelijk aan toevoegde: “Mais il est encore très bien pour son âge!”

Een Fransche atmosfeer werkt zelfs in Azië niet storend. Vandaar loopt men op een Fransche boot geen gevaar al te zeer uit de Aziatische stemming te worden gebracht. Op een Fransche boot niet, en ook niet op een Fransch bootje. Want het zijn maar kleine schepen, die van Saigon de eentonige Mekong opstroomen en hen, die zooals ik hun zinnen op het bezoeken der Angkor-tempels [afb. 3]⁷ hebben gezet, in eenige dagen, via Pnom Penh, de hoofdstad van



[Passagiersschip ss Rumphius tijdens een reis naar Java](#) [afb. 1], ca. 1908-1920, ontwikkel-gelatinezilverdruk, 8,2 x 13,5 cm, Rijksmuseum, Amsterdam, inv.nr. RP-F-F01149-FS



[Het Raffles Hotel in Singapore](#) [afb. 2], 1908-1930, Universiteitsbibliotheek Leiden, inv.nr. KITLV 1404942



Victor Goloubew, [Angkor Wat](#) [afb. 3], Cambodja, 1930, zilvergelatinedruk, 41,8 x 57,6 cm, Universiteitsbibliotheek Leiden, inv.nr. Or. 28.154

- 1 Carel Adolph Lion Cachet (1864-1945), een veelzijdige kunstenaar die onder andere werkzaam was als interieurontwerper voor passagiersschepen.
- 2 Een vracht- en passagiersschip van de N.V. Koninklijke Paketvaart-Maatschappij. Het stoomschip werd in 1908 gebouwd en in 1937 gesloopt. (Zie: Stichting Maritiem-Historische Databank, ‘[Rumphius - ID 5620](#)’, geraadpleegd op 2 april 2024).
- 3 Tanjung Priok is een haven en een onderdistrict (kecamatan) van Noord-Jakarta op Java, Indonesië.
- 4 Belawan is een havenstad in de buurt van Medan in Noord-Sumatra, Indonesië.
- 5 Saigon is een andere naam voor Ho Chi Minhstad, Vietnam.
- 6 De Armand Behic was een stoomschip van de Messageries Maritimes.
- 7 Het archeologisch park Angkor, in de buurt van Siem Reap in Cambodja, omvat de overblijfselen van verschillende hoofdsteden van het Khmer-rijk. De restanten van dit machtige rijk, dat tussen de negende en vijftiende eeuw bestond en in haar hoogtijdagen ver buiten de huidige grenzen van Cambodja reikte, bestaan voornamelijk uit tempelcomplexen. Het bekendste tempelcomplex binnen het archeologisch park is Angkor Wat. (Zie: Unesco, ‘[Angkor](#)’, geraadpleegd op 4 april 2024).

Cambodja, naar Siem Reap, het uitgangspunt voor de bezichtiging van het Angkor-complex, brengen.

Saigon was me reeds eenigszins bekend van een paar dagen verblijf in Juni. Ik heb toen de niet overweldigende bezienswaardigheden van deze meer Fransche dan Oostersche stad (o.a. het rommelige, qua kunst volkomen onbelangrijke kleine museum) bekeken. De reis naar Angkor werd vanuit Saigon dus met een kleine rivierboot aanvaard. Daarvan was de atmosfeer zoo ècht-Fransch beschaafd (mijn medepassagiers waren een onderwijzerspaar en eenige eenvoudige ambtenaren), dat ik hierboven gaarne verklaarde, dat in Azië een Fransche atmosfeer zelfs op een klein schip (en dat zegt wat!) niet stoort. Pnom-Penh is, als gezegd, de hoofdstad van Cambodja. De bevolking dezer stad bestaat echter voor een groot deel uit Chineesen en Annamieten.⁸ Naast de elegante Anamietsche, die in rankheid van bouw door geen andere vrouw in het Oosten geëvenaard wordt, ziet men hier voor het eerst de Cambodja'sche vrouw, veel zwaarder geproportionneerd, en vooral ook minder bevallig doordat zij, evenals de meeste vrouwen in Siam,⁹ het haar kort geknipt draagt.

Glans wordt aan Pnom-Penh verleend, doordat het hof van den ouden Koning [afb. 4]¹⁰ hier is gevestigd. Voorts door een tropenwee-achtig hotel, welks eigenaresse een waardig pendant voor de Harpagon-figuur¹¹ is, en door een onlangs geopend, in inlandschen stijl opgetrokken, museum [afb. 5],¹² dat, als alle gebouwen, voor een Westersche organisatie bestemd, doch in den stijl van het land opgetrokken, architectonisch een onding is.

Van dit museum wordt nogal ophef gemaakt. Voorloopig past echter eenige bescheidenheid, want wat men hier tot nu toe aan oude kunst van Cambodja (dat is, aan Khmer-kunst) bijeen heeft weten te garen, is nog maar weinig, en niet altijd even belangrijk en fraai. In kleinere bronzen b.v. is deze instelling vrij poover voorzien. Tot mijn verrassing vond ik echter talrijke voortreffelijke kleine Khmer-bronzen in eenige Bangkok'sche collecties.

De provincie waarin de Angkor-ruïnes liggen, heeft Siam aan Frankrijk moeten afstaan. Dat Siam zich echter, wat Khmer-kunst betreft, eenigszins schadeloos heeft gesteld, door zich in de jaren, dat Angkor nog op zijn gebied lag, in Cambodja goed van de mooiste Khmer-bronzen te voorzien, is nog niet al te bekend. Binnenkort zal echter een publicatie over Khmer-bronzen verschijnen, waarin de Bangkok'sche schatten goed tot hun recht zullen komen.



[Koninklijk paleis te Phnom Penh](#) [afb. 4],
Cambodja, ca. 1920,
Universiteitsbibliotheek
Leiden, inv.nr. KITLV 95344



[Museum in Phnom Penh](#) [afb. 5],
Cambodja, 20ste eeuw,
Universiteitsbibliotheek
Leiden, inv.nr. KITLV 1403913

8 De term Annamiet werd in het verleden gebruikt om een inwoner van Annam aan te duiden. Dit was een gebied dat ongeveer overeenkwam met het huidige Centraal-Vietnam en dat ten tijde van Vissers bezoek een Frans protectoraat was.

9 Siam is een andere naam voor Thailand.

10 Ten tijde van Vissers bezoek was Sisowath (1840-1927) koning van Cambodja. Hij regeerde van 1904 tot aan zijn dood in 1927.

11 Een gierigaard, vrek.

12 Visser heeft het hier over het Nationaal Museum van Cambodja. Dit museum werd op 13 april 1920 geopend en heette destijds Musée Albert Sarraut, naar de voormalige gouverneur-generaal van Indochina. (Zie: National Museum of Cambodia, 'Museum History', geraadpleegd op 4 april 2024).

De conservator der Nationale bibliotheek te Bangkok, de onlangs door Rouffaer¹³ geprezen voortreffelijke Fransche geleerde dr. George Coedès,¹⁴ is namelijk aan een nieuwen “Ars Asiatica”-band (No. IV)¹⁵ bezig, die geheel aan het nog onvoldoende bekende gebied der Khmer-bronzen zal worden gewijd, en waarin natuurlijk de Bangkok'sche verzamelingen, die dr. Coedès zoo dicht bij de hand heeft, niet zullen worden vergeten.

De eer, het initiatief tot dezen nieuwen “Ars Asiatica”-band te hebben genomen, zal wel weer den leider dezer uitgaven, Victor Goloubew¹⁶, toekomen. Diens verdienste op het gebied van publiceeren van Aziatische kunstschaten zullen nooit hoog genoeg gewaardeerd kunnen worden. De photographieën die hij in den prachtigen “Ars Asiatica”-band III¹⁷ van den rotstempel Elephanta¹⁸ (bij Bombay)¹⁹ gereproduceerd heeft, behooren tot de schoonste, en voor studiedoelinden meest waardevolle, opnamen van Aziatische kunst.

Doch laat ik niet afdwalen naar het magistrale Elephanta - mijn sterkste indruk uit héél Voor-Indië²⁰ -; ik behoor nu met u op reis te zijn van Pnom-Penh naar het vochtige koortsdorp Siem Reap, standplaats van vier à vijf Europeanen, waarvan één, de “Délégué”, de reis van het verlaten van de rivierboot af tot aan Angkor regelen moet.

13 Gerret Pieter Rouffaer (1860-1928), veelzijdig wetenschappelijk onderzoeker van Nederlands-Indië. Hij was als secretaris en bestuurslid betrokken bij verschillende genootschappen en verenigingen, waaronder de Vereniging van Vrienden der Aziatische Kunst. (Zie: F.G.P. Jaquet, ‘[Rouffaer, Gerret Pieter \(1860-1928\)](#)’, in *Biografisch Woordenboek van Nederland*, Resources Huygens ING 2014).

14 George Coedès (1886-1969), een geleerde die lange tijd in Zuidoost-Azië woonde. In Hanoi was hij, onder andere als directeur, verbonden aan de École française d'Extrême-Orient. In Bangkok werkte hij bij de Nationale Bibliotheek en was hij actief als hoofdsecretaris van het Royal Institute for the Arts en voorzitter van The Siam Society. (Zie: Maurizio Peleggi, ‘From Buddhist Icons to National Antiquities: Cultural Nationalism and Colonial Knowledge in the Making of Thailand's History of Art’, *Modern Asian Studies* 47/5 (september 2013), pp. 1520-1548).

De École française d'Extrême-Orient hield zich bezig met archeologisch onderzoek, het verzamelen van manuscripten, het behoud van monumenten, het inventariseren van etnische groepen, taalkundig onderzoek en het bestuderen van de geschiedenis van alle Aziatische beschavingen van India tot Japan. Om deze doelen te bereiken, werden in Hanoi een academisch programma, een bibliotheek en een museum opgericht. Op den duur verschenen er ook musea in andere Vietnamese en Cambodjaanse plaatsen. Vanaf 1907 was de École française d'Extrême-Orient verantwoordelijk voor het behoud van Angkor. (Zie: [École française d'Extrême-Orient](#), ‘History’, geraadpleegd op 5 april 2024).

15 Dit moet band V zijn. George Coedès, *Ars Asiatica V: Bronzes Khmèrs*, Parijs/Brussel 1923.

16 Victor Goloubew (1878-1945), een geleerde die verbonden was aan de École française d'Extrême-Orient in Hanoi. Hij deed onder andere onderzoek naar Angkor en was nauw betrokken bij de publicatie van de verschillende delen van *Ars Asiatica*, gedetailleerde en geïllustreerde studies van Aziatische kunst die tussen 1914 en 1935 verschenen. (Zie: Angkor Database, ‘[Victor Goloubew](#)’, geraadpleegd op 5 april 2024 en Elise Dupré, ‘[IV Ars Asiatica: Victor Goloubew](#)’, *De witte raaf* 208 (november-december 2020)).

17 Auguste Rodin, Ananda Coomaraswamy, E.B. Havell en Victor Goloubew, *Ars Asiatica III: Sculptures Çivaïtes de l'Inde*, Parijs/Brussel 1921.

18 Voor Vissers observaties over Elephanta, zie brief 23. Het eiland Elephanta ligt op ongeveer 10 kilometer van de Indiase stad Mumbai. Op dit eiland zijn verschillende grottempels te vinden, waarin beelden uit de hindoeïstische mythologie zijn uitgehakt. Met name de hindoeïstische god Śiva speelt een belangrijke rol in deze tempels. (Zie: Unesco, ‘[Elephanta Caves](#)’, geraadpleegd op 4 april 2024).

19 Bombay is een andere naam voor Mumbai, een stad in de Indiase deelstaat Maharashtra.

20 Voor-Indië is een andere naam voor het Indisch subcontinent.

Angkor is sedert eenige jaren een door een Franschman beheerd voortreffelijk hotelletje rijk, welks comfort een vreemdsoortig contrast vormt met het sombere, dun bevolkte landschap van het ongezonde Angkor-gebied. Angkor is een van die plaatsen in de tropen, die men blij is te hebben gezien, doch die niet zoo licht een tweeden keer lokken. Ik heb bewondering voor de Franschen, die het, als conservator der Angkor-ruïnes, jaren lang uithouden in deze broeierige, naar verrotting riekende atmosfeer. Welk een verschil tusschen het goddelijke landschap, de heerlijke stemming van Boroboedoer, en de trieste verlatenheid van Angkor, waar ik de dagen, die ik er doorbracht, het rijk alleen heb gehad. Wat echter een voordeel geweest is: èn voor de studie, èn voor het ongestoorde beleven der geaardheid van deze mysterieus-drukkende streek, die hier en daar nog zoo onbegaanbaar is, dat men sommige ruïnes per olifant dient te bezoeken.

Ik had groote verwachtingen gekoesterd ten aanzien van de architectuur, en vooral van de beeldhouwkunst van het Angkortempel-complex. Afbeeldingen en afgietsels van enkele goed gekozen fragmenten der lange reliëfs van Angkor Vat [afb. 6]²¹ (den grootsten, uit de twaalfde eeuw dateerenden tempel), hadden al zoowat de overtuiging bij mij gevestigd, dat Boroboedoer het qua relief-plastiek bij Angkor Vat afleggen zou. Afbeeldingen en afgietsels hebben ook in dit geval weer eens gefaald. Gelukkig heb ik me wel gewacht van mijn tijdelijke voorkeur voor het een en ander in Angkor ten nadeele van Boroboedoer – vergelijken is schier àltijd onjuist; een nietig excuus is dat Boroboedoer en Angkor de twee omvangrijkste monumenten der Indische kunst zijn, en beide met talrijke reliëfs zijn versierd –, ooit zwart op wit te doen blijken. Maar nu ik het volle meesterschap van Boroboedoer eenige dagen lang in mij op het genomen, en ook eenige dagen op Angkor Vat rond heb gedooled, nu voel ik, dat ik iets tegenover de klassieke, majestueuze harmonie der meestal zoo schitterend gebeitelde reliëfs van Boroboedoer goed heb te maken. Oók al misdeed ik in deze nooit iets op schrift. Het is al erg genoeg dat ik eens voor mezelf tot een prefereeren der in hun geheele verband geziene o zoo barokke en meestal slechts door ongevoelige steenhouders uitgevoerde Angkor-reliëfs ben gekomen.

Theoretisch zijn de Angkor-reliëfs, als *reliëfs*, beter dan de Boroboedoer-reliëfs, die ietwat te rond-plastisch behandeld zijn. Maar dat is dan ook alles wat men in het voordeel van Angkor kan zeggen.

Waren alleen nog maar de reliëfs van den Angkor-Vat-tempel in compositie en stijl zoo bij uitstek barok! Er is echter veel meer dat tot ernstige critiek noopt. De steenen tralies in de vensteropeningen [afb. 7] zijn op de draaibank gedraaid, eenvoudig als ware het materiaal hout of metaal. Voorts is de profileering te druk (o.a. door peuterige ornamentatie, die de profiellijsten en -banden verwatert), of te slap. Dit laatste geldt ook voor oudere tempels van het Angkor-complex.



Deel van het reliëf
'Churning of the Ocean of Milk' [afb. 6], Angkor Wat, Cambodja, ca. 1900-1902, Universiteitsbibliotheek Leiden, inv.nr. KITLV 65841



Enkele ramen met gedecoreerde spijlen [afb. 7], Angkor Wat, Cambodja, ca. 1900-1902, Universiteitsbibliotheek Leiden, inv.nr. KITLV 65825

21 Angkor Wat is het grootste en bekendste tempelcomplex in het archeologisch park Angkor, nabij Siem Reap in Cambodja. Dit complex werd in de twaalfde eeuw gebouwd in opdracht van koning Suryavarman II. De tempel was aanvankelijk gewijd aan de hindoeëgod Viṣṇu, maar werd op den duur gebruikt als boeddhistisch heiligdom. Daarnaast wordt het bouwwerk ook wel beschouwd als grafmonument van Suryavarman II. (Zie: Roland Fletcher, Damian Evans, Christophe Pottier en Chhay Rachna, 'Angkor Wat: An introduction', *Antiquity* 89/348 (december 2015), pp. 1388-1401).

Bij dit alles komt een oneindige herhaling. De fantasie in de Khmer-bouwkunst uit zich meer in tegen-het-materiaal-ingaan (b.v. in een veelkoppige steenen naga,²² die als uitspruitsel aan het eind van een balustrade-afdekking meer een uitlooper in het plantenrijk, dan een architectonische afsluiting in het rijk der architectuur lijkt), in het tegen alle architectonische regelen zondigend aanbrengen van gelijkwaardige bouwkundige elementen op verschillende hoogten -, dan in prachtige afwisseling en tegenstelling in den trant der Hindoe-Javaansche architectuur.

Het meest valt, naar mijn smaak, nog in den opzet, en in het silhouet van Angkor Vat, te waardeeren. Van de gebouwen van de drie eeuwen oudere tempelstad Angkor Thom²³ (negende eeuw dus) is te weinig over, om ze op dit punt te kunnen beoordeelen. Van Angkor Thom zou men minder teere, minder barokke, doch gevoeliger sculptuur dan op Angkor Vat verwachten. Drie eeuwen hebben iets te beteekenen (men denke aan Java!). Maar neen, het is op Angkor Thom schier even barok als op Angkor Vat, en me dunkt geenszins emotioneeler. Een goed voorbeeld van het barokke en ongevoelige van den Bayon [afb. 8]²⁴ van Angkor Thom geeft de afbeelding op blz. 125 van William Cohn's uitstekende boek: "Indische Plastik".²⁵ Het is barok, om de zwaar aandoende koppen, aesthetisch gesproken, op filigran-werk-in-steen, te doen rusten. En hoe ongevoelig zijn voorts de koppen behandeld, in vergelijking met de koppen der Elephanta-triniteit!

Is het een misschien wat stoute hypothese, te veronderstellen, dat het prachtige materiaal, door de Hindoe's aan de Javanen verstrekt, in meesterlijke handen gevallen is - getuige de klassiek schoone Hindoe-Javaansche architectuur -, maar dat de oude bevolking van Cambodja de weelde der schoone Indische elementen niet heeft kunnen dragen! Want ze hebben er noch een werkelijk rijk gebruik van gemaakt - zooals veelal in Voor-Indië -, noch het sober toe weten te passen - zooals op Java.



Bayon [afb. 8], Angkor Thom, Cambodja, ca. 1920, Universiteitsbibliotheek Leiden, inv.nr. KITLV 110752

22 Een naga is een mythisch, slangachtig wezen.

23 Angkor Thom was ooit de hoofdstad van het Khmer-rijk. In tegenstelling tot wat Visser beweert, werd deze stad niet in de negende eeuw gesticht, maar tijdens het bewind van koning Jayavarman VII, die aan het einde van de twaalfde en het begin van de dertiende eeuw regeerde. Doordat de stad gedeeltelijk overlapte met eerdere hoofdsteden, omvatte Angkor Thom ook gebouwen die al voor de twaalfde eeuw tot stand kwamen. De restanten van Angkor Thom maken vandaag de dag deel uit van het archeologisch park Angkor. (Zie: Victor Lluís Pérez Garcia, 'South-East Asian Fortified Stone Walls: Angkor Thom (Cambodia), Ho Citadel (Vietnam) and Ratu Boko (Indonesia)', *Humaniora* 28/3 (oktober 2016), pp. 238-253).

24 De Bayon is een tempel die zich in het centrum van Angkor Thom bevindt en die aan het einde van de twaalfde of aan het begin van de dertiende eeuw werd gebouwd in opdracht van koning Jayavarman VII. Deze tempel is vooral bekend vanwege zijn torens met uit steen gehouwen gezichten, die naar de vier windstreken kijken. Over de vraag wie er hier is afbeeld, bestaan verschillende theorieën. Zo zouden de gezichten een representatie kunnen zijn van de bodhisattva Lokeśvara, van koning Jayavarman VII of van de hindoeëgod Brahmā. (Zie: Maurice Glaize, *Angkor: A guide to the Angkor monuments*, a translation from the 4th French edition, 1997, versie 2009, pp. 85-87).

25 William Cohn, *Indische Plastik*, Berlijn 1921.

De golfslag van den Indischen kunststroom is in dit wat ver verwijderd gebied, waar de kunst is beginnen te bloeien, toen in het nabije China beeldhouwkunst en architectuur reeds hun besten tijd hadden gehad, en het met belangrijken Chineeschen invloed op de sculptuur van andere landen gedaan was, te zwak geweest. Cambodja, dat in een tusschen Indië en China gelegen gebied ligt, heeft een te slappe artistieke erfenis van Indië gekregen, en is, voor zoover het China betreft, nagenoeg ontferd.

Het meest te waardeeren van de Khmer-kunst zijn de sculptureele werken, die naast de voor de tempels werkende massaproductie (de zweep zal er weleens bij zijn gebruikt!) ontstonden. In op-zich-zelf-staande werken in brons [afb. 9], in steen [afb. 10], en een hoogst enkel keer in hout, zijn soms fraaie, een enkel keer zeer hoogstaande, resultaten bereikt. Er moeten dus onder de vroegere bewoners van Cambodja voortreffelijke beeldhouwers voor figuren-plastiek zijn geweest. In het ornamentale schoten zij echter meestal te kort, terwijl hun voor het scheppen eener harmonische, nobele bouwkunst, helder dispositie-talent, gevoel voor krachtige tegenstellingen en voor het juiste gebruik van architectonische elementen (van elders in handen gekregen) ontbrak.

Nog een enkel woord over de, uitsluitend door vrouwen beoefende, danskunst, die men in Cambodja te zien krijgt. Om deze kunst op haar best te kunnen genieten, is een niet te kort verblijf in de hoofdstad geboden, want in Pnom-Penh is de troep danseressen gevestigd, die tot den hofstaat van den Koning behoort [afb. 11]. Bij heel enkele gelegenheden komt deze groep over naar Angkor (laatstelijk b.v. bij het bezoek van Lord Northcliffe)²⁶, en men danst dan bij avond, op den breeden, met steenen geplaveiden, toegangsweg, die naar den Angkor-Vat-tempels leidt. Een schoon, en vooral zeer fantastisch schouwspel, werd mij verzekerd. Daar er nog geen Lord Northcliffe in de Fransche kolonie was, toen ik mijn opwachting aan Angkor gemaakt heb, en ik onmogelijk langen tijd aan het verblijf in het overigens niet zoo bijster belangrijke Pnom-Penh kon besteden, moest ik mijn verlangen toch wat van den Cambodja'schen dans te beleven, op andere wijze zien te bevredigen.

Siem Reap nu bezit een troep danseressen, en ook een orkest (in den trant van de gamelan-orkesten), die te zamen op toernee gaan, en ook naar Angkor kunnen worden ontboden. Ik begreep direct, dat deze troep wel niet het beste zou geven, maar voor de keus gesteld, niets te zien, of iets, waaruit men zich een denkbeeld kon vormen omtrent de voortreffelijke prestaties, koos ik het laatste. Voor een enkelen keer deed ik een concessie aan het "richtsnoer" van het halve ei en de leege dop.

Aldus wordt de laatste avond van het Angkor-verblijf voor de dansuitvoering bestemd. Het wordt donker, en allerlei vreemde gedaanten doemen uit de duisternis op: mannen die aanstonds de instrumenten zullen bespelen, oudere en jongere vrouwen, meisjes en jongens, ook kinderen. Na het diner wordt de open voorhal van het hotel voor de feestelijkheid in orde gebracht. Aan toeschouwers uit de buurt geen gebrek. Waar zij allen vandaan komen, is mij een raadsel, als ik aan de dun-bevolkte streek, en aan de ver uit elkaar liggende woningen denk, die de verlatenheid van dit gebied nog accentueeren. Doch blijkbaar verwacht men toch iets, dat niet al te slecht, niet te zeer voor den vreemdeling opgezet is.



[Vishnu op de schouders van zijn rijdier Garuda](#) [afb. 9], Cambodja, ca. 1200, brons, 12 x 8 x 4 cm, Rijksmuseum, Amsterdam, bruikleen KVVAK, inv.nr. AK-MAK-225



[Het hoofd van de slapende Vishnu](#) [afb. 10], Cambodja, ca. 1100-1300, zandsteen, ca. 32,8 x 20,2 x 19,4 cm, 14,5 kg, Rijksmuseum, Amsterdam, bruikleen KVVAK, inv.nr. AK-MAK-224



[Danseuses royales](#) [afb. 11], Phnom Penh, Cambodja, 19de-20ste eeuw, Universiteitsbibliotheek Leiden, inv.nr. KITLV 1403914

Meegevallen is het mij niet, wat ik te zien heb gekregen. Ik was op Solo²⁷ en Djocja²⁸, door den Nô- en den Geisha-dans in Japan, al te verwend geworden op het gebied der Aziatische danskunst. De bewegingen hier in Cambodja hadden voor mij niets van de sublieme vloeijing van het beste op Java, niets van de nobele strakheid van den dans in de Nô, niets van de demonische felheid van sommige dansen op Bali. Het was mij over het algemeen te hoekig, te weinig emotioneel. Meer bizar, dan met een fijn waas overtrokken. Sommige standen (vooral van twee danseressen te zamen) hebben mij zelfs eenigszins aan hogere acrobatische toeren doen denken.

In veel betere hoedanigheid getransponeerd, moet de dans in Cambodja echter toch talrijke merkwaardige qualiteiten bezitten. Bij Java en Bali vergeleken, zal hij echter wel vèr de mindere blijken. Ook in danskleeding, in maskers en hoofdtooi.

Over de eigenaardige muziek, die identiek is met de Siameesche muziek, een enkel woord in mijn volgend, hoofdzakelijk aan Siam te wijden, bericht.

H. F. E. Visser

Den Haag, half Maart 1922

27 Solo is een andere naam voor Surakarta, een stad op Java, Indonesië.

28 Yogyakarta, een stad op Java, Indonesië.